

SAHIP ATA FAHREDDİN ALİ'NİN BANİLİĞİ VE YAPILARINDA GÖRÜLEN BENZER ÖZELLİKLER

Alptekin YAVAŞ*

ÖZET

Sahip Ata Fahreddin Ali'nin yaklaşık kırk yıllık devlet göreviyle, bani olarak sürdürdüğü mimari faaliyetler arasında ilgi çekici bir yakınlık gözlenir. Ünlü vezirin uzun siyasi kariyeri sırasında getirildiği makam veya verilen unvanların, baniliğini üstlendiği binaların kitabe ve vakfiyelerinde bilinçli bir şekilde zikredildiği tespit edilir. Onun, siyasi kariyerinin her basamağıyla, aynı tarihlere denk gelen bir binasının olması dikkat çekicidir. Sahip Ata yapılarının bugünkü durumlarına bakılarak, tekil binalar oldukları düşünülebilir. Buna karşın çalışmalarımız sonunda söz konusu binaların aslı hallerinde, külliye şeklinde tertiplendiği anlaşılmaktadır. Sahip Ata'nın yapıları, Ortaçağ şehirleri içinde, çok önemli ve işlek bir konuma sahip olup, İshaklı Han ve Ilgın Kaplıcası gibi şehir dışında yer alanları ise önemli şehirlerarası yol güzergâhında bulunuyordu. Söz konusu yapı toplulukları, çevresindeki yerleşimlerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bunun dışında, Sahip Ata'nın şehir içindeki yapılarının, kale kapıları karşısında, ticari ve sosyal aktivitenin yoğun olduğu bölümlerde yer aldığı görülür.

Anahtar Kelimeler: *Banî, Anadolu Selçuklu, Vakfiye, Külliye, Kitabe*

ABSTRACT

An attractive familiarity exists between Sahip Ata Fahreddin Ali's 40 years of governmental missions and architectural activities he performed as a patronage. It is also established that his long-life political chair and titles bestowed to him, have been conscious quoted on both the inscriptions and the Vaqfiyyes (Deed of Trust of a Pious Foundation) of the buildings that he has undertaken. It is remarkable to encounter the presence of a representative building fitting with achievements in his political career. Considering the present-day conditions of Sahip Ata's constructions, they can be assumed to be singular buildings. By contrast, it is concluded in this study that the initial architectural designs of these buildings involved have been planned in the shape of Külliye (building of complex). The buildings of Sahip Ata were on very important and busy locations among the cities of middle age and his buildings that were outside the cities like İshaklı Caravanserai and Ilgın Hot Spring located on important intercity routes. The above-mentioned buildings made likely considerable contributions to the development of surrounding settlements. In addition, Sahip Ata's constructions placed at central part of the city were preferably located on sites opposite to the gates of citadels where commercial and social activities have been intensively carried out.

Alptekin Yavaş

Key Words: *Patronage, Anatolian Seljuk, Vaqfiyye, Buildings of Complex, Inscription.*

Anadolu Selçuklu Dönemi'nin en uzun siyasi kariyerine sahip yöneticilerinden biri olan Sahip Ata Fahreddin Ali, yaklaşık kırk yıllık görevi esnasında devletin tüm önemli makamlarında yer almış, aynı zamanda, dönemin birçok görkemli yapısının da baniliğini üstlenmiştir. Anadolu Selçuklu emir veya vezirlerinin yaptırdığı bugüne ulaşabilen yapı sayısı çok azdır. Genel yapı toplamı içinde bu yönetici grubunun yaptırdığı bina sayısı, sultan binalarından daha fazla olmasına karşın, emir veya vezirlerin tek tek banisi olduğu yapı âdeti en fazla iki veya üçtür. Örneğin, ünlü Anadolu Selçuklu veziri Celaleddin Karatay'ın sadece üç yapısı bugüne gelebilmiştir. Sahip Ata, baniliğini üstlendiği mevcut onyediyi, ayrıca, günümüze ulaşamayan, ancak varlığını kaynaklardan öğrenebildiğimiz onbir yapıyla, bu yönetici grubunun içinde en fazla eser bırakan kişidir ve bu anlamda "Ebu'l-Hayrat (Hayırların Babası)" unvanını da hak etmektedir.

Ünlü vezir, ülkenin Moğol tahakkümü altında olduğu yıllarda görev yapmıştır. Bu dönemde Ülkedeki siyasi karmaşaya karşın, Moğol baskısıyla ülkelerinden kaçıp Anadolu'ya gelen Orta Doğu'nun en yetenekli sanatçıları, Yakın Doğu'nun tüm mimari ve süsleme repertuarının yepyeni bir sentezle yorumlandığı ürünler vermektedir. Banilik ise, yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha çok sultanlardan, vezir veya emirlere geçmiştir ve bu durum daha çok ekonomik sebeplerle ilişkilidir. Bilindiği gibi I.Alâeddin Keykubat, tahta yeni çıktığında ekonomik açıdan sultanın gücünü tehdit edecek boyutlarda güçlenmiş olan vezir ve emirleri ortadan kaldırarak bu soylu kesimin tahakkümüne engel olmuştur¹. Ancak 1243 yılındaki Köseadağ savaşından sonra ortaya çıkan Moğol egemenliği, sultanın şahsında merkezî idarenin zayıflamasına yol açmıştır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sultan, simgesel bir niteliğe kavuşmuş, devlet, esasen Moğol idaresinin görevlendirdiği vezir veya emirlerin eline geçmiştir. Bu yeni siyasi kadroya, yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Moğol beyleri de katılmıştır. Vezirlerin temlik yoluyla arazi sahibi olmaları, özellikle II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıçarslan dönemlerinden itibaren artış gösterir². Arazi ve toprak mülkiyetinin merkezi idareden emirlere geçişi anlamına gelen bu olay, ülkenin idari yapısına egemen olan bu

* Araş.Gör.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

¹ Bu konu, devrin vakanüvisti İbn Bibi, (Haz.: M.Öztürk), *El Evamirü'l-Ala'İye Fi'l-Umuri'l-Ala'İye (Selçuk Nâme)*, C. I, Ankara 1996, s.283-292.) de ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

² IV.Rükneddin Kılıçarslan'ın devlet topraklarını, özel mülk olarak dağıtması hakkında bkz. İbn Bibi, a.g.e., C.II, s.164. Ayrıca, II.İzzeddin Keykavus'a ait bir temliknâme için bkz. O.Turan, "II.İzzeddin Keykavus'a Ait Bir Temlik-nâme", *Z.V.Togan Armağanı*, İstanbul 1955, s.166.; Konuyla ilgili ayrıntılı değerlendirme için bkz. C.Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul 2000, s.305-306.

SahipAta Fahreddin Ali'nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler

yeni idareci grubunun ekonomik gücü de ele geçirmesine sebep olmuştur. Söz konusu emir ve vezirlerin belki de en önemlisi Sahip Ata Fahreddin Ali'dir.

Sahip Ata Fahreddin Ali, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş devresinde çocukluk, en parlak dönemi olan I.Alâeddin Keykubat zamanında ise gençlik yıllarını geçirmiştir. Devletin gerileme ve çöküş dönemine ise, emir-i dâd ve vezirlik görevleri sırasında tanıklık etmiştir. Onun hayatını yazmaya çalışmak, ancak Anadolu Selçuklu devletinin kargaşa dolu gerileme ve çöküş yıllarını bütünüyle ortaya koyabilmekle mümkündür. Bu ise, devrin yazılı kaynakların eksikliği nedeniyle, zorluklarla doludur.

Fahreddin Ali, tarihi kayıtlarda ilk kez, 1246 yılındaki Moğol Hanına elçilik görevi sırasında zikredilir. Hayatının bundan önceki bölümüne ilişkin bir bilgi yoktur. "Konyalı" ve babasının isminin "Hüseyn" olduğu bilinen Fahreddin Ali'nin, elçilik öncesi, devletin hangi kademelerinde görev yaptığı tespit edilememektedir. İ.H.Uzunçarşılı, onun elçilik sonrası Emir-i Dâd (Adliye Bakanı) görevine getirilmesi ve bu görevin genellikle asker kökenli kişilere verilmesinden yola çıkarak, Fahreddin Ali'nin seyfiye (kılıç ehli) sınıfından olduğunu belirtir³.

Sahip Ata'ya ait ilk mimari eserler Afyon ve Akşehir çevresindedir. Afyon-İshaklı kazasındaki Hanı (1249) ve Akşehir'deki Medresesi (1250), XIV. yüzyılın ilk başlarına kadar küçük bir derebeylik olarak varlığını sürdürecektir. Bu hâkimiyet, bugünkü Afyon'un, geçen yüzyılın başlarına kadar *Karahisar-ı Sahip* olarak anılmasına neden olmuştur. Ünlü vezirin ömrünün son günlerini de Akşehir'le İshaklı arasındaki Nadir Köyü'nde tamamlamış olması, bu bölgenin kendisi ve ailesi için önemini ortaya koyar.

Sahip Ata yapılarının kronolojik bir sırayla coğrafi dağılımına bakıldığında, batıdan doğuya doğru bir seyir izlediği ortaya çıkmaktadır. Tarih olarak Afyon ve Akşehir'deki iki yapısını, Konya'daki eserleri izler. Konya-Larende Kapısı karşısındaki camii, 1258 tarihlidir ve zaman içinde eklenen diğer binalarla, burada bir külliye teşekkül etmiştir. Sahip Ata'nın Kayseri ve Sivas'taki mimari yatırımları ise, ülkenin tamamen Moğol egemenliği altına girdiği yıllara rastlar. Bu durum, Moğol tahakkümü sonrası Sivas, Erzurum gibi şehirlerde kamusal binaların diğer şehirlerdekine nazaran daha fazla sayıda inşa edilmiş olmasına paralel bir gelişmedir.

Sahip Ata'nın yaklaşık kırk yıllık devlet göreviyle, bani olarak sürdürdüğü mimari faaliyetler arasında ilgi çekici bir yakınlık gözlenir. Ünlü vezirin uzun siyasi kariyeri sırasında getirildiği makam veya verilen unvanların, baniliğini üstlendiği binaların kitabe ve vakfiyelerinde bilinçli bir şekilde zikredildiği tespit edilir. Sahip Ata'nın, siyasi kariyerinin her basamağıyla, aynı tarihlere denk gelen bir binasının olması dikkat çekicidir. Örneğin 1250 tarihli Akşehir'deki Medresesinin kitabesinde, onun *Emir-i Dâd* görevi zikredilir. Günümüze sadece kitabesi ulaşabilmiş olan

³ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal*, Ankara 1988, s. 91.

Alptekin Yavaş

Akşehir'deki Hânkahında (1260) ise vezir ünvanından bahsedilir. Sahip Ata, Anadolu Selçuklu tarihinde ilk ve son kez gerçekleşen iki sultanlı ve tabii ki iki vezirli yönetim sırasında, önce ülkenin batı yarısını yöneten II. Keykavus'a hizmet vermiş; daha sonra kardeşini yenerek tek başına ülkede hâkimiyet tesis eden IV. Kılıçarslan'ın vezirliğini üstlenmiştir. Konya İmaret (İnce Minareli Medrese) Vakfîyesinde Sahip Ata "...doğu ve batı vezirlerinin hâkimi..." şeklinde anılır ki, bu ifade, kanaatimizce, ülkenin ikiye bölünüp, sultan kardeşler tarafından yönetildiği ve daha sonra birinin tek başına ülkeye hâkim olduğu siyasi gelişmeye atıf yapmaktadır. Bizce, 1261–1262 yılları arasındaki bu gelişme, kitabesi bulunmayan İnce Minareli Medresenin inşa tarihi konusunda da fikir vericidir. Ünlü vezir, Kayseri'deki Medrese (1267) ve Çeşmesi (1266) ile Iğın'daki Kaplıcasının (1267) kitabelerinde, daha önce olmayan bir ifadeyle anılır. Vezirliğinin üzerinden altı yıl geçen Hüseyin oğlu Ali, bu üç eserde "*Sahip*" unvanıyla zikredilir. Akşehir'deki Hânkahının kitabesinde sadece vezir unvanı yer alan Sahip Ata, 1266 yılından itibaren, daha itibarlı ve önemli bir unvan olduğu anlaşılan "*Sahibü'l Âzam* (Büyük Vezir)" şeklinde anılmaya başlanmıştır. Bu tarihlerde, Sultan IV. Kılıçarslan Moğollar tarafından öldürülüp, III. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkarılmıştır. Fahreddin Ali, 1266 yılında gerçekleşen bu olaydan sonra, çocuk yaştaki III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılmasında birincil bir yol oynamış⁴, Pervane Mü'ünü'd-dîn Süleyman ile birlikte ülkenin gerçek hâkimi haline gelmiştir. Sahip Ata'nın Sivas'taki (Gök) Medresesinin kitabesinde ise *Sahip* unvanından başka o güne kadar yaptırdığı hayır eserlerinin bir karşılığı olarak "*Ebu'l Hayrat* (hayırlar babası)" olarak anılmaya başlanmıştır. Bunların dışında Sahip Ata'ya 1277 yılında vukû bulan Cimri hadisesi sebebiyle, Moğol Hanı Abaka tarafından Niyabet-i Hazret makamı ve "*Kavamü'l Mülk* (*Devletin Dayanağı*)" unvanı verilmiştir⁵. Bu verilere rağmen Sahip Ata'nın tüm binalarının günümüze ulaşamaması, ayrıca, mevcut bazı binalarının da kitabe veya vakfîyelerinin bulunmaması, bu konuyu sağlıklı bir şekilde değerlendirmemize engel teşkil etmektedir.

Sahip Ata yapılarının bugünkü durumlarına bakılarak, tekil binalar oldukları düşünülebilir. Buna karşın söz konusu binaların aslî hallerinde, yapılar topluluğu şeklinde tertiplendiği anlaşılmaktadır. Sahip Ata'nın yaptırdığı ilk eser olan İshaklı Hanı, yakın tarihlere kadar ayakta olan batısındaki hamamla⁶ birlikte inşa edilmişti.

⁴ İbn Bibi, a.g.e., s.165-170.; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî (Çev.: Mürsel Öztürk), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Ankara 2000, s.64-66.

⁵ İbn Bibi, a.g.e., s.239.

⁶ Bugüne ulaşamayan ancak 1970'li yıllardaki tespitlere göre (H.Karpuz, "Sahip Ata'nın Yaptırdığı İshaklı Han", *Antalya 3. Selçuklu Semineri (10-11 Şubat 1989) Bildiriler*, İstanbul 1989, s.82- 90.) hanın hemen kuzeybatısında yer alan hamamın, hanın müstemilatı olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Fatih dönemi Osmanlı dönemi tahrir kayıtlarında (F.Nafiz Uzluç, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958, s.42-43.) Sahip Ata'nın Akşehir'deki yatırımları anlatılırken, vezirin Saklı'daki (İshaklı) hanından başka bir de mektepten söz edilir. Mektepten bu bilgi dışında, maddi veya yazılı bir kanıt günümüze

SahipAata Fahreddin Ali'nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler

Akşehir'deki Medresesi, kuzeybatısına eklenmiş olan mescidin dışında, bugüne sadece kitabesi ulaşabilmiş olan Hânkah, Matbah (Mutfak) ve Çeşmesiyle birlikte bir külliye teşekkülü içinde yer alıyordu⁷. Iğın'daki kaplıca ise kuzeybatısına eklenmiş han ile birlikte, Konya-Akşehir yolunun üzerindeki Sahip Ata manzumesiydi⁸. Sahip Ata'nın, Konya'daki yapılarından Larende Kapısı karşısında yer alan ve Camii, Hankâh, Türbe ve Hamam'dan müteşekkil külliyesi, şehrin en önemli yapı topluluklarından birini oluşturduğu malumdur. Bunun dışında, yine Konya'da, Sultan Kapısı yolunda, Odun Pazarı yakınındaki Medrese ve Mescitten oluşan bir imareti⁹ ise, "İnce Minareli Medrese ve Mescidi" ismiyle bugüne ulaşabilmiştir. Ayrıca bugün Tahir ile Zühre diye bilinen Sahip Ata Mescidi, Karamanoğulları zamanında yıkılan Dârü'l-Huffâz ve Çeşmeyle birlikte, Konya Kalesinin Çeşme Kapısı yakınında bir başka Sahip Ata Külliyesini teşkil etmekteydi¹⁰. Kalenin kuzeydeki Odun Pazarı Kapısının karşısında yer alan medresesi, XX. yüzyılın başlarına kadar ayakta olan mescidi ve bugün medresenin ön cephesinde bulunan çeşmesiyle birlikte, Sahip Ata'nın Kayseri'deki külliyesini

ulaşmamıştır. Tüm bu veriler aslı halinde İshaklıda, bir külliye fikri çevresinde tertiplenmiş, Sahip Ata'ya ait yapılar olduğunu ortaya koymaktadır.

⁷ Fatih dönemi tahririnde zikredilen (F.Uzluk, a.g.e., s.42-43.) yapılardan medrese (1250) ve mescit halen mevcut iken, hânkah, matbah ve çeşme günümüze ulaşmamıştır. Kitabesi bugüne gelebilen 1260-1261 tarihli hânkah, İ.H.Konyalı'nın (*Nasrettin Hoca Şehri Akşehir (Tarihi Turistik Kılavuz)*, İstanbul 1945, s.279.) verdiği bilgiye göre, medresenin hemen karşısında yer alıyordu ve 1940'li yıllarda yıkılarak yerine evler yapılmıştı. Uğur-Koman, (M.Ferit, Uğur-M.Mesut, Koman, *Selçuk Veziri Sahip Ata İle Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul 1934, s.94.) XX. yy. başlarında hânkahın hemen yanında yer alan matbahın, o tarihlerde sadece ocak kısmının ayakta olduğunu bildirir. Bunun dışında Matbahın (mutfak) 1890 tarihli evkaf zaptında (S.Bayram-A.H.Karabacak, "Sahip Ata Fahrü'ddin Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, C.XIII, Ankara 1981, s.61.) gelir kalemleri yer alır. Kayıta, Sahip Ata Vakfından olan binanın harap durumda olduğu belirtilir. Bugüne ulaşmayan çeşme hakkında bilgilerimiz çok azdır. Konyalı, (a.g.e., s.293.) hânkahın yanında, sebile benzeyen ve üstünde iki iri balık kabartması bulunan metruk bir çeşmeden bahseder. Bu bilgiler Akşehir'deki Sahip Ata külliyesinin medrese, mescit, hânkah, matbah ve çeşmeden oluştuğunu ve 1250-61 yılları arasında tamamlandığını ortaya koymaktadır.

⁸ Yakın tarihlere kadar kaplıcanın kuzeybatısına bitişik bir şekilde yer alan han, henüz kısmen ayakta iken Y.Önge, (*Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995, Resim 1, Şekil 1.) tarafından tespit edilmişti. Bunun dışında Osmanlı dönemine ait bir kuyud-u atik kaydında (Uğur-Koman, a.g.e., s.84.) Iğın'da Sahip Ata'ya ait "...kaplıca ve civarındaki han ve zaviye" ye gelir olarak yazılan köylerden bahsedilmesi, aslı halinde külliyesinin kaplıcayla birlikte günümüze ulaşmamış zaviye ve handan müteşekkil olduğunu ortaya koymaktadır.

⁹ Günümüze ulaşan vakfiyesinde (Bayram- Karabacak, a.g.m., s.38.) medrese ve mescitten oluşan yapı topluluğu "imaret" şeklinde ifade edilir.

¹⁰ Fatih ve II. Bayezid dönemi tahrir defterlerinde (İ.H.Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleri İle Konya Tarihi*, Konya 1964, s.518.) Konya Çeşme Kapısı civarında olduğu belirtilen vakfın Dar'ül-Huffâz, Mescit ve Çeşme'den oluştuğu, Dârü'l-Huffâzın Karamanoğulları döneminde yıkıldığı belirtilir. Bugün Tahir ile Zühre ismiyle de bilinen Mescit günümüze ulaşmışken, bu yöndeki kale kapısına ismini de veren Çeşme (Kırk Çeşme-i Sahip) ise ortadan kalkmıştır.

Alptekin Yavaş

oluşturuyordu¹¹. Sahip Ata'nın son külliyesi Sivas'ta olup, (Gök) Medrese, Mescid, Çeşme ve Dârü'l-Ziyafet (Konuklar Yurdu)den müteşekkildi¹².

Sahip Ata'nın yapıları, Ortaçağ şehirleri içinde, çok önemli ve işlek bir konuma sahip olup, İshaklı Han ve Ilgın Kaplıcası gibi şehir dışında yer alanları ise önemli şehirlerarası yol güzergâhında bulunuyordu. Sahip Ata'nın ilk eseri olan Han (1249), Konya- Afyon yolu üzerindeydi (Şek.1). Sahip Ata'nın Akşehir'deki (Taş) Medresesi, kasabayı, Nadir Köyüne oradan da İshaklıya bağlayan ana yolun (Şek.1-2), Ilgın'daki Kaplıcası ise Ortaçağ döneminde Akşehir'i Konya'ya bağlayan yol hattında yer almaktaydı (Şek.1). Bu yol hattında, Sahip Ata'nın Hanı dışında, Akşehir'deki Külliyesi ve Ilgın'daki Kaplıcasının bulunuyor olması, baninin hem Afyon ve Akşehir çevresindeki yatırımlarını belirlemekte, hem de belirli bir yol güzergâhını dikkate alarak bina inşa ettirdiğini göstermektedir.

Söz konusu yapı toplulukları, çevresindeki yerleşimlerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Örneğin Han, bugünkü Afyon-İshaklı'nın gelişimde birincil rol oynamış, kasaba, hanın çevresinde gelişmiştir. Konya-İlgın'daki Kaplıca ise Selçuklu döneminde Mevlana gibi önemli şahsiyetlerinin de şifa bulmak için geldiği¹³, kasabanın o yıllardaki en önemli sağlık tesisiydi. Ünlü vezirin şehir içindeki yapıları kale kapıları yakınında bulunuyordu. Selçuklu başkenti Konya'daki üç külliyesinden biri Larende Kapısı, diğeri Çeşme Kapısı karşısında bulunmakta olup, Dârü'l-Hadis ve Mescitten oluşan üçüncü külliyesi ise Sultan Kapısı yolundaydı. Cami, Medrese, Türbe, Hankâh ve Hamam'dan teşekkül eden Larende Kapısı karşısındaki külliye (Şek.3), 1258-1283 yılları arasında tamamlanmıştır. Külliye dâhil yapılar, aynı mahalle çevresinde yer almakta olup, daha sonraki tarihlerde burada "*Hoca Sahip*" isminde bir mahallenin teşekkülüne de sebebiyet vermiştir¹⁴. Hankâhın, ön cephesinde yer alan nişler, aslî halinde dükkân olarak kullanılıyordu ve bu haliyle külliye, ticari, dini ve sağlık hizmeti veren yapılarıyla Larende Kapısı ve civarının en önemli sosyal-kültürel merkezi, aynı zamanda sur dışı yerleşmenin Konya'daki en çarpıcı örneklerinden biridir. Ünlü vezirin Medrese ve Mescitten oluşan (İnce Minareli) İmareti ise Alâeddin Tepesinin batısında yer almaktadır (Şek.3). Ayrıca külliye, dış surla bitişik olan ve bir takım askeri

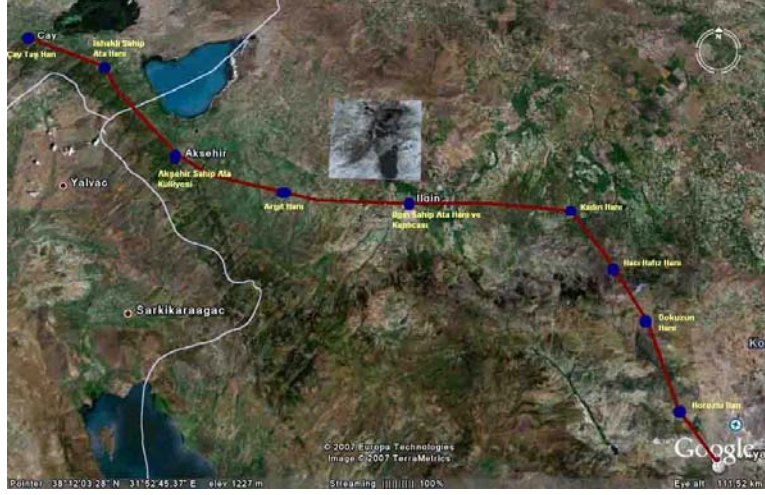
¹¹ XIV. Yüzyıl evkaf kaydında (Y.D.Özırmak, *Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları*, Kayseri 1992, s.81-82.) *Vakf-ı Medrese-i Sahibiye* başlığı altında medrese, mescit ve çeşmeden müteşekkil külliye, medrese ve çeşmesi bugüne gelebilmişken, mescit, yol yapımı sırasında ortadan kalkmıştır. Bugüne ulaşamayan mescidin XIX. yüzyıldaki durumuna ilişkin bilgi için bkz. Ahmed Nazif, (Yay: M.Palamutoğlu), *Mir'at-ı Kayseriyye veya Kayseri Tarihi*, Kayseri 1987, s.36.

¹² Sivas'taki Sahip Ata yapı topluluğundan, medrese çeşme, mescit mevcut olup, bugüne ulaşamayan Dârü'l-Ziyafet'in varlığını külliye vakfiyesinden (Bayram-Karabacak, a.g.m., s.53.) öğrenebilmekteyiz.

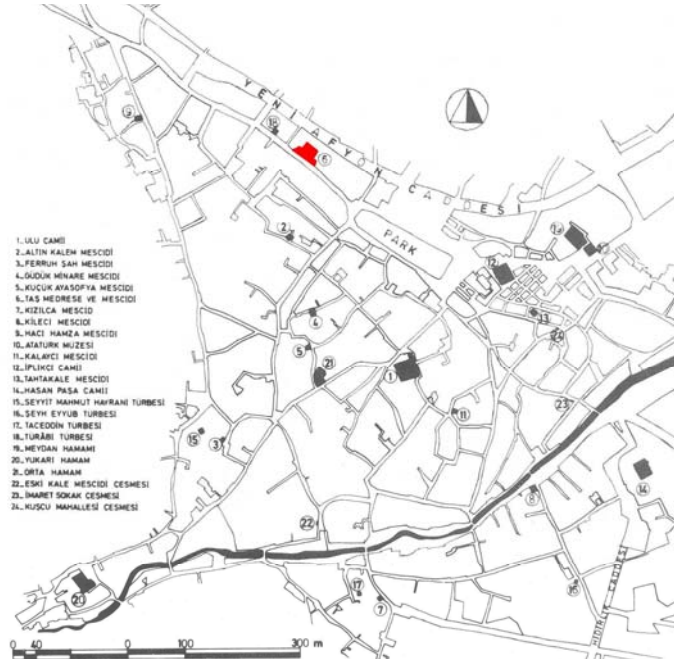
¹³ Ferîdun bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler(Risâle)*, İstanbul 1977, s.86.

¹⁴ Ö.Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s.47.

SahipAata Fahreddin Ali'nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler

Şek.1- Afyon-İshaklı Sahip Ata Külliyesinin Ortaçağ şhirlerarası yol güzergâhındaki konumu. (Kaynak: earth.google.com/)

Şek.2- Akşehir Sahip Ata Külliyesinin Ortaçağ şhir dokusu içindeki konumu.

Şek.3- Konya'daki Sahip Ata Külliyelerinin Ortaçağ kent dokusu içindeki konumları. (Kaynak: earth.google.com/)

Şek.4: Kayseri Sahip Ata Külliyesinin Ortaçağ şehir dokusu içindeki konumu. (Kaynak: earth.google.com/)

SahipAta Fahreddin Ali'nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler

Şek.5: Sivas Sahip Ata Külliyesin Ortaçağ şehir dokusu içindeki konumu.
(Kaynak: earth.google.com/)

hizmetlerin görüldüğü Ahmedek'in doğusundaydı. Külliye'nin vakfiyesinde bahsedilen Odun Pazarı dışında şehrin bu kısmında bir de Buğday Pazarı olduğunu bilmekteyiz¹⁵. Vakfiyede bahsedilen Sultan Kapısı, Ortaçağ'da yönetim merkezinin yer aldığı Alâeddin Tepesinin şehre açıldığı kapıydı. Bu veriler, yapı topluluğunun şehrin en önemli ekonomik ve politik alanlarından biri üzerine kurulduğuna işaret eder. Ortaçağ'da Konya Kalesinin batı yöndeki kapılarından, Çeşme Kapısı yakınlarındaki bulunan diğer Sahip Ata Külliyesi ise Dârü'l-Huffâz, Mescid ve Çeşme'den oluşmaktaydı (Şek.3). Sahip Ata'nın bu çevrede yer alan ancak günümüze ulaşamayan çeşmeleri, kalenin bu yöndeki kapısının bu isimle anılmasına neden olmuştur¹⁶. Mevcut izler, Sahip Ata'nın Akşehir'deki külliyesinin de şehrin Ortaçağ'da önemli bir noktasında bulunduğunu gösterir (Şek.2). Nitekim külliye'nin medresesi yakınlarında yapılan inşaat hafriyatlarında, sur kalıntılara rastlanmıştır. Ayrıca İ.H.Konyalı da, Sahip Ata yapılarının, "...kalenin methalinde(girişinde)..." olduğunu belirtir¹⁷. H.Eldem ve Ahmed Nazif'in geçen yüzyılın başlarına ait sunduğu bilgilere bakılırsa

¹⁵ U.Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.yy)*, (İTÜ. Mimarlık Fakültesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1987, s.55.

¹⁶ Konyalı, a.g.e., s.518.

¹⁷ Konyalı, *Nasrettin Hoca Şehri Akşehir...*, s.279.

Kayseri'deki Sahip Ata Külliyesinin mescit ve medresesi karşılıklı yer alıyorlardı ve arasından yol geçiyordu¹⁸. Medresenin ön cephesi, Ortaçağ Kayseri'sinde, At Meydanı olarak bilinen alana bakıyordu (Şek.4). Ayrıca Odun Pazarı veya Meydan denilen kalenin kuzeydoğu kapısı da binanın hemen güneybatısında yer almaktaydı¹⁹. Bu durum külliyenin, şehir meydanının ve önemli ticari merkezlerden birinin yakınında yer aldığını gösterir. Sahip Ata'nın Kayseri'deki külliyesi, şehrin kuzey bölümünde Moğol istilasından sonra inşa edilen ilk yapılardan biridir ve burada halen medreseyle aynı isimle anılan bir mahallenin teşekkülünü sağlamıştır. Vezir Sahip Ata'nın yaptırdığı Sivas'taki külliyesi, vakfiyesindeki ifadeye göre dış surun güney yöndeki kapılarından birinin karşısında yer alıyordu (Şek.5). Bu duruma göre, şehre güney yönden (Kayseri) gelen kervanların ilk göreceği bina, bu medrese olacaktır²⁰. Ortaçağ Sivas'ının ticaret hayatı, Ulu Cami ve çevresinden, güneye Sahip Ata (Gök) Medrese ve çevresine yayılmıştır²¹. Bu alanın, XV. yüzyıl belgelerinde “*Medrese-i Sahip Mahallesi*” ismiyle anılıyor olması²², külliyenin bu çevrede yeni bir yerleşimin gelişimine sebebiyet verdiğini gösterir.

Sahip Ata yapıları, biçim ve tasarım açısından bazı farklılıklar taşır. İlk iki yapısı olan İshaklı'daki Han (1249) (Res.1) ve Akşehir'deki (Taş) Medresenin (1250) (Res.2) portallarının, aynı elden çıkmış denilebilecek kadar birbirine benzediği görülür. Ünlü vezirin daha sonraki iki binası olan Konya'daki (Sahip Ata) Camii (1258) (Res.3) ve (İnce Minareli) Medrese (1261–1262) (Res.4) ise özellikle portal tasarımındaki yeniliklerle öne çıkar. Kölük bin Abdullah'ın bu iki yapısı, hem portal süslemesi, hem de çifte minare gibi uygulamaların Anadolu'daki ilk örnekleridir. Bu iki yapıdaki yeniliklere, tarih olarak daha sonraki iki Sahip Ata yapısı olan Konya'daki (Sahip Ata) Hânkahı (Res.5) ve Kayseri'deki (Sahibiye) Medresesinde (Res.6) rastlanmaz. Sivas'taki (Gök) Medresesi ise Kölük bin Abdullah'ın Konya'daki Sahip Ata Camiinde uyguladığı çifte minare uygulamasının, Üstad-ı Mimar Kaluyan el-Konevî tarafından, bazı teknik hataların giderilerek tekrar kullanıldığı bir yapıdır. Medrese, hem ön cephe tasarımında ulaştığı tasarım olgunluğu, hem de özellikle portaldaki yüzeyden taşınılı, kabarık, ağırlıklı olarak bitkisel karakterli süslemesiyle dikkati çeker (Res.7). Bu süsleme biçimi, XIII. yüzyılın üçüncü çeyreği ve XIV. yüzyılın ilk yarısına ait Erzurum ve Sivas'taki birçok eserde karşımıza çıkar. Bu anlamda, Sahip Ata'nın, Kölük bin Abdullah veya Kaluyan el-Konevî gibi mimarlarına, mimari ve süslemede yeni

¹⁸ Halil Edhem (Eldem) (Haz:K. Göde), *Kayseri Şehri*, Ankara 1982, s.121.; A.Nazif, a.g.e., s.36.

¹⁹ Kayseri kalesinin Ortaçağ planı için bkz. A.Gabriel *Monuments Turcs D'Anatolie I (Kayser-Niğde)*, Paris 1931, Fig.3.

²⁰ E.S. Wolper, “The Politics of Patronage: Political Change and the Construction of Dervish Lodges in Sivas”, *Muqarnas*, Vol: XII, Leiden 1995, s.43.

²¹ M.Cezar, *The Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System*, İstanbul 1983, s.49-51.

²² Ö.Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkinine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000, s.71.

SahipAata Fahreddin Ali'nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler

uygulamalarını gerçekleştirebileceği bir serbestlik tanıdığı, ayrıca bilinen şemaların tekrarlandığı binaların da baniliğini üstlendiğini söyleyebiliriz.

Sahip Ata'nın, tarikat mensupları için inşa ettirdiği binalar dikkat çekicidir. Akşehir ve Konya'daki Hânkahları ile Sivas'ta inşa ettirdiği *Dârü'l-Ziyafet* (Konuklar Yurdu), yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu Selçuklu Siyasi ve Sosyal Hayatına etkileri gittikçe artan din adamlarının, tesir alanları ve bu yöndeki kamuoyu gücünden faydalanma isteğiyle ilişkilidir²³.

Sahip Ata yapıları, devrin tüm karakteristik inşa özelliklerinin dışında, ilk defa denenen mimari ve süsleme hususiyetleri de yansıtmaları açısından, Anadolu Selçuklu dönemi banilerine ait yapılar arasında en dikkat çekici grubu teşkil etmektedir.

²³ Emirler ve din adamları arasındaki bu yakın ilişkiyi Ahmed Eflâkî, (*Âriflerin Menkıbeleri* (Çev: T. Yazıcı), Ankara 1953-1954, C.I, s.275.) Anadolu Selçuklu Döneminin kudretli emirlerinden Pervane Mu'inü'd-dîn Süleyman'ın sözleriyle şu şekilde ifade eder: "...emirlerin şeyhlere ve din adamlarına ihtiyacı vardır. Din adamları da emirlere yaklaşmak için ellerinden geleni yapar."

Alptekin Yavaş

Res. 1- Afyon-İshaklı Sahip
Ata Hanı portali.

Res. 2- Akşehir Sahip Ata
(Taş) Medrese portali
(F.Sarre'den).

SahipAata Fahreddin Ali'nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler

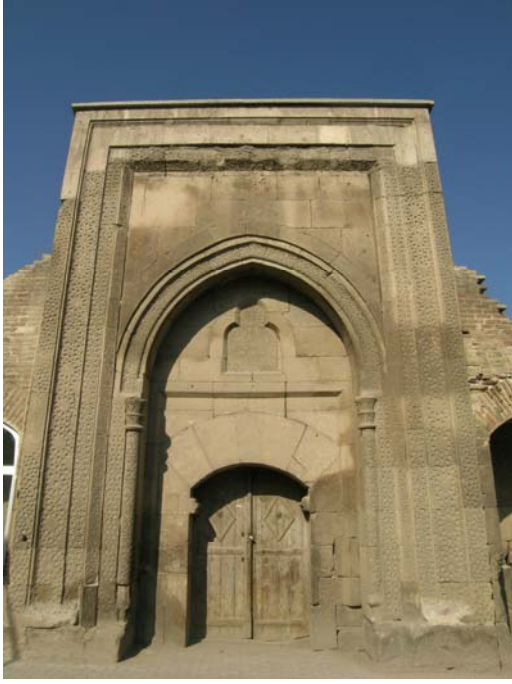

Res. 3- Konya Sahip Ata Camii portali.

Res. 4- Konya Sahip Ata (İnce Minareli) Medrese portali.

Alptekin Yavaş

Res. 5- Konya Sahip Ata Hânkahı portalı.

Res. 6- Kayseri Sahip Ata (Sahibiye) Medresesi portalı.

SahipAata Fahreddin Ali'nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler

Res. 7- Sivas Sahip Ata (Gök) Medrese portali.